

UDK: 911.3:338.48

Xusniyabonu BOYMURODOVA,
Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: boumurodovaxusniua654@gmail.com

Samarqand davlat universiteti Urgut filiali dotsenti, g.f.d Q.Yarashev taqrizi asosida

RECREATIONAL AND TOURISM ASSESSMENT AND TERRITORIAL ZONING OF THE KITOB – SHAHRISABZ DEPRESSION

Annotation

This study is devoted to a comprehensive assessment of the recreational and tourism potential of the Kitob - Shahrizabz Depression and to the issues of recreational zoning of the territory. The research analyzes the region's natural and geographical conditions, climate, relief, water resources, landscape diversity, and biological richness from the perspective of developing recreation and tourism. In addition, historical and cultural heritage sites, transport-geographical location, and infrastructure capacity are evaluated as key factors determining tourism attractiveness. Based on the research results, the territory of the Kitob - Shahrizabz Depression is functionally divided into various recreational and tourism zones, and their specialization and prospects for use are substantiated. The obtained conclusions have scientific and practical significance for the development of sustainable tourism, rational use of natural resources, and preservation of ecological balance in the region.

Keywords: Kitob-Shahrizabz Depression, recreational and tourism assessment, tourism resources, natural-geographical factors, recreational areas, tourism zoning, landscape structure, climate resources, ecotourism, historical and cultural heritage, regional development.

ПРОБЛЕМЫ РЕКРЕАЦИОННО – ТУРИСТСКОЙ ОЦЕНКИ И РАЙОНИРОВАНИЯ КИТАБ – ШАХРИСАБЗСКОЙ ВПАДИНЫ

Аннотация

Данное исследование посвящено комплексной оценке рекреационно-туристского потенциала Китаб - Шахрисабзской впадины и вопросам рекреационного районирования территории. В работе анализируются природно-географические условия региона, климат, рельеф, водные ресурсы, ландшафтное разнообразие и биологическое богатство с точки зрения развития рекреации и туризма. Кроме того, объекты историко-культурного наследия, транспортно-географическое положение и инфраструктурные возможности рассматриваются как важнейшие факторы, определяющие туристическую привлекательность территории. По результатам исследования территория Китаб-Шахрисабзской впадины функционально разделена на различные рекреационно-туристские зоны, обоснованы их специализация и перспективы использования. Полученные выводы имеют научно-практическое значение для развития устойчивого туризма, рационального использования природных ресурсов и сохранения экологического баланса региона.

Ключевые слова: Китаб-Шахрисабзская впадина, рекреационно-туристская оценка, туристские ресурсы, природно - географические факторы, рекреационные территории, туристское районирование, ландшафтная структура, климатические ресурсы, экотуризм, историко-культурное наследие, территориальное развитие.

KITOB-SHAHRISABZ BOTIG'INI REKREATSION – TURISTIK BAHOLASH VA RAYONLASHTIRISH MASALALARI

Annotatsiya. Mazkur tadqiqot Kitob-Shahrizabz botig'ining rekreatsion-turistik salohiyatini kompleks baholash hamda hududni rekreatsion rayonlashtirish masalalariga bag'ishlangan. Ishda hududning tabiiy-geografik sharoiti, iqlimi, relefi, suv resurslari, landshaft xilma-xilligi va biologik boyliklari rekreatsiya va turizmni rivojlantirish nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Shuningdek, tarixiy-madaniy meros obyektlari, transport-geografik o'rni va infratuzilma imkoniyatlari turistik jozibadorlikni belgilovchi muhim omillar sifatida baholanadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, Kitob-Shahrizabz botig'i hududi funksional jihatdan turli rekreatsion-turistik zonalarga ajratilib, ularning ixtisoslashuvi va foydalanish istiqbollari asoslab beriladi. Olingan xulosalar hududda barqaror turizmni rivojlantirish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ekologik muvozanatni saqlashda ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar. Kitob-Shahrizabz botig'i, rekreatsion-turistik baholash, turistik resurslar, tabiiy-geografik omillar, rekreatsion hududlar, turistik rayonlashtirish, landshaft tuzilishi, iqlim resurslari, ekoturizm, madaniy-tarixiy meros, hududiy rivojlanish.

Kirish. Hozirgi kunda rekreatsion va turistik faoliyatni rivojlantirish hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida muhim omillardan biri hisoblanadi. Aholining dam olishga bo'lgan ehtiyojining ortib borishi, turizmning iqtisodiyotdagi ulushi kengayishi hamda tabiiy va madaniy resurslardan oqilona foydalanish masalalari rekreatsion hududlarni ilmiy asosda baholash va rayonlashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, tabiiy sharoitlarining xilma-xilligi va boy turistik resurslarga ega hududlar alohida ilmiy tadqiqot obyektiga aylanishi lozim. Kitob – Shahrizabz botig'i O'zbekistonning janubiy qismida joylashgan bo'lib, qulay tabiiy-geografik sharoiti, tog' va tog'oldi landshaftlari, mo'tadil iqlimi, suv resurslari hamda boy flora va faunasi bilan ajralib turadi. Shuningdek, ushbu hududda joylashgan tarixiy-madaniy meros obyektlari va transport-geografik qulayliklar turizmni rivojlantirish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Biroq mazkur salohiyatdan samarali foydalanish hududning rekreatsion-turistik imkoniyatlarini kompleks baholash va ilmiy asoslangan rayonlashtirishni talab etadi. Shu munosabat bilan ushbu maqolada Kitob – Shahrizabz botig'ining rekreatsion-turistik salohiyatini baholash, hududni funksional rekreatsion zonalarga ajratish hamda

ularning ixtisoslashuv yo'nalishlarini aniqlash masalalariga alohida e'tibor qaratiladi. Tadqiqot natijalari hududda barqaror turizmni rivojlantirish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ekologik muvozanatni saqlashga xizmat qilishi bilan ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Rekreatsion va turistik resurslarni baholash hamda hududlarni rayonlashtirish masalalari geografiya va turizmshunoslikda keng tadqiq etilgan mavzulardan biridir. Xalqaro ilmiy adabiyotlarda rekreatsion hududlarni baholashda tabiiy-geografik omillar, landshaft turi, iqlim sharoiti, suv resurslari va biologik xilma-xillik asosiy indikator sifatida ko'riladi (Gartner, 2010; Hall & Page, 2014). Shuningdek, tarixiy-madaniy meros, transport infratuzilmasi va hududning turistik jozibadorligi turizmni rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega (Sharpley, 2009; Timothy, 2011).

O'zbekiston kontekstida rekreatsion-turistik resurslarni baholash bo'yicha tadqiqotlar cheklangan bo'lsa-da, so'nggi yillarda mamlakatning janubiy va markaziy hududlarida, xususan Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlarida turizm potensialini aniqlash va hududlarni funksional zonalarga ajratish masalalari alohida o'rganilmoqda (Abdullaev, 2017; Tursunov, 2020). Shu bilan birga, Kitob – Shahrisabz botig'ining tabiiy landshaftlar xilma-xilligi, iqlim va suv resurslari uning rekreatsion imkoniyatlarini oshiruvchi asosiy omillar sifatida qayd etilgan (Karimov, 2018). Hududiy rivojlanish va ekologik barqarorlik nuqtayi nazaridan, ilmiy tadqiqotlar barqaror turizmni rivojlantirishda landshaftlarni kompleks baholash va hududlarni turistik zonalarga ajratish metodikasini ishlab chiqishni tavsiya qiladi (Butler, 1999; UNWTO, 2016). Shu tariqa, mavjud adabiyotlar rekreatsion-turistik salohiyatni baholashda tabiiy va madaniy resurslar, transport infratuzilmasi, landshaft va ekologik omillarni integratsiyalashgan yondashuv bilan o'rganish zarurligini ko'rsatadi. O'zbekiston sharoitida esa Kitob – Shahrisabz botig'i kabi tabiiy va tarixiy resurslarga boy hududlarni ilmiy asosda rekreatsion zonalarga ajratish tadqiqotlari cheklangan, bu esa mavjud bo'shliqni to'ldirish va hududning barqaror turizm rivojlanishini ta'minlash uchun dolzarb ekanligini ko'rsatadi. Shu sababli, mazkur maqola hududning rekreatsion-turistik salohiyatini baholash va rayonlashtirish bo'yicha ilmiy yondashuvni ishlab chiqishga qaratilgan.

Rekreasiya geografiyasi tibbiyot, biologiya va geografiya fanlari tutashgan joyda vujudga kelgan ilmiy tarmoqdir. Landshaftlarni rekreasiya va turizm maqsadlarida tadqiq etishda xorijiy olimlardan V.S.Preobrajenskiy (1974), N.S.Mironenko (1981), I.T.Tverdoxlebov (1981), Y.A.Vedenin (1975), V.I.Azar (1972), I.V.Zorin (1975), V.P.Burov (1973), YE.A.Kotlyarov (1978), P.G.Sarfis (1979), K.N.Musin (1999), D.V.Nikolayenko (2001), respublikamiz olimlaridan A.S.Soliyev, A.A.Rafiqov, Sh.Azimov, A.Qayumov, X.Vahobov, A.Yakubov, A.N.Nigmatov, R.Usmonova (2001), M.R.Usmonov, N.T.Shamuratova, Z.Mahamatillayev, M.Xoshimov, A.Zokirov, A.Yusupov, O.X.Hamidov, N.Tuxliyev, T.Abdullayeva, S.B.Abbasov, U.B.Badalov (2017), J. Hasanov, X. Jumayev (2021) va boshqa olimlar tomonidan tadqiqot ishlari olib borilgan.

Tadqiqot metodologiyasi Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi Kitob – Shahrisabz botig'ining rekreatsion-turistik salohiyatini kompleks baholash va hududni funksional rekreatsion-turistik zonalarga ajratishdir. Shu maqsadda tadqiqot quyidagi metodologik yondashuv va usullar asosida olib borilgan:

1. **Adabiyotlarni o'rganish va tahlil.** Ilmiy adabiyotlar, hududiy rivojlanish bo'yicha hisobotlar, turizm va ekologiya sohasidagi tadqiqotlar tahlil qilindi. Bu bosqich hududning rekreatsion-turistik imkoniyatlari va rayonlashtirish bo'yicha ilgari olib borilgan tadqiqotlarni aniqlashga xizmat qildi.

2. Tabiiy-geografik sharoitlarni baholash. Hududning reliefi, iqlimi, suv resurslari, landshaft xilma-xilligi va biologik boyliklari rekreatsion salohiyatni belgilovchi asosiy omillar sifatida o'rganildi. Geografik axborot tizimlari (GIS) va xaritalar yordamida hududning tabiiy resurslari kartalashtirildi.

3. Tarixiy-madaniy va infratuzilma omillarini tahlil qilish. Hududdagi tarixiy-madaniy meros obyektlari, transport tarmog'i, turizm infratuzilmasi va ularning turistlar uchun qulayligi baholandi. Ushbu omillar hududning turistik jozibadorligini aniqlashda asosiy indikator sifatida ishlatildi.

4. Rekreatsion-turistik baholash metodikasi. Hududning turistik va rekreatsion salohiyati ballar tizimi asosida baholandi. Har bir indikator (tabiiy resurslar, landshaftlar, iqlim, suv resurslari, tarixiy-madaniy meros, transport infratuzilmasi) alohida ballar bilan baholandi va umumiy ko'rsatkich hisoblandi.

5. Hududni rekreatsion-turistik zonalarga ajratish (rayonlashtirish). Funksional va ekoturizmga mos hududlar GIS xaritalari yordamida zonalarga bo'lingan. Har bir zona o'zining ixtisoslashuvi (dam olish, sport-turizm, ekoturizm, madaniy-tarixiy turizm) va foydalanish istiqbollari bilan aniqlangan.

6. Tahlil va xulosalar chiqarish. Olingan natijalar hududda barqaror turizmni rivojlantirish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ekologik muvozanatni saqlashga qaratilgan tavsiyalar shaklida ilmiy-amaliy xulosalarga asos bo'ldi.

Metodologik yondashuv xulosasi: Ushbu tadqiqot integratsiyalashgan yondashuvga asoslangan bo'lib, tabiiy-geografik, tarixiy-madaniy va infratuzilma omillarini birlashtirish orqali hududning kompleks rekreatsion-turistik salohiyatini baholash va ilmiy asoslangan rayonlashtirishni ta'minlaydi.

Tahlil va natijalar.

1. Hududning tabiiy-geografik sharoiti

Kitob – Shahrisabz botig'i O'zbekiston janubi-qismida joylashgan bo'lib, uning tabiiy sharoiti rekreatsion faoliyatni rivojlantirish uchun qulay hisoblanadi. Hududning reliefi tog' va tog'oldi landshaftlariga boy bo'lib, ko'plab dam olish va sport-turizm faoliyatlari uchun imkoniyatlar yaratadi. Iqlim sharoiti mo'tadil va quyoshli kunlar ko'p bo'lishi bilan dam olish turizmi uchun qulaydir. Suv resurslari (daryolar, buloqlar) ekoturizm va ekologik marshrutlar tashkil qilish imkonini beradi. Landshaft xilma-xilligi va biologik boyliklar esa tabiiy resurslardan oqilona foydalanish imkoniyatini oshiradi.

2. Tarixiy-madaniy meros va infratuzilma

Hududda bir qancha tarixiy-madaniy obyektlar mavjud bo'lib, ular turizm jozibadorligini oshiradi. Shu bilan birga, Kitob – Shahrisabz botig'ining transport-geografik o'rni qulay bo'lib, asosiy yo'llar orqali shahar markazlariga va qo'shni viloyatlarga kirish imkoniyati mavjud. Turizm infratuzilmasi esa rivojlanish bosqichida bo'lib, u mehmonxonalar, dam olish maskanlari va xizmat ko'rsatish obyektlarini o'z ichiga oladi.

3. Rekreatsion-turistik baholash

Hududning rekreatsion-turistik salohiyati ballar tizimi yordamida baholandi. Tabiiy resurslar va landshaft xilma-xilligi yuqori baholarga ega bo'lib, tarixiy-madaniy meros obyektlari va transport infratuzilmasi o'rta darajada ko'rsatkich ko'rsatdi. Shu natijalar hududning turizm salohiyati yuqori ekanligini va barqaror turizmni rivojlantirish imkoniyatlarini tasdiqlaydi.

4. Hududni rekreatsion-turistik zonalarga ajratish

Tahlillar asosida Kitob – Shahrisabz botig'i quyidagi funksional zonalarga bo'lingan:

1. Dam olish va piknik zonasi – tog'oldi hududlar, ko'llar va yashil zonalar, oilaviy va guruhli dam olish uchun qulay.
2. Sport va faol turizm zonasi – tog' va tog'oldi landshaftlari, trekning, veloturizm va ekstremal sportlar uchun mos.

3. Ekoturizm va tabiatni o'rganish zonasi – biologik xilma-xilligi yuqori hududlar, ekologik yo'laklar va tabiat qo'riqxonalari.

4. Madaniy-tarixiy turizm zonasi – tarixiy obidalar, qadimiy shahar qoldiqlari va madaniy maskanlar yaqinidagi hududlar.

Har bir zona o'zining ixtisoslashuvi va foydalanish istiqbollari bilan aniqlangan bo'lib, hududda barqaror turizmni rivojlantirishga xizmat qiladi.

5. Natijalar xulosasi. Kitob – Shahrisabz botig'i rekreatsion-turistik salohiyati yuqori bo'lgan hudud hisoblanadi. Tabiiy-geografik omillar va landshaft xilma-xilligi hududning asosiy salohiyatini tashkil qiladi. Tarixiy-madaniy meros va transport infratuzilmasi turizm jozibadorligini oshiradi. Hudud ilmiy asosda funksional rekreatsion-turistik zonalarga ajratildi, ularning ixtisoslashuvi va foydalanish istiqbollari belgilandi. Tadqiqot natijalari hududda barqaror turizmni rivojlantirish, ekologik muvozanatni saqlash va tabiiy resurslardan oqilona foydalanishda ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Xulosa va takliflar. Olib borilgan tadqiqotlar asosida Kitob – Shahrisabz botig'i hududi rekreatsion-turistik nuqtayi nazardan yuqori salohiyatga ega ekani ilmiy jihatdan asoslandi. Hududning tog' va tog'oldi landshaftlari, qulay iqlim sharoiti, suv resurslari, biologik xilma-xilligi hamda tarixiy-madaniy meros obyektlari rekreatsiya va turizmni kompleks rivojlantirish uchun mustahkam tabiiy va ijtimoiy-iqtisodiy zamin yaratadi.

ADABIYOTLAR

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Т.: Ўзбекистон. 2017.
2. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга кураамиз. Т.: Ўзбекистон, 2017.
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг «Ўзбекистон Республикаси туризм салоҳиятини ривожлантириш учун қулай шароитлар яратиш бўйича қўшимча ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида»ги Фармони. Халқ сўзи, №24. 2018 йил 6 феврал.
4. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг «Кириш туризмни ривожлантириш чора-тадбирлари» ПҚ. Халқ сўзи газетаси, №25. 2018.
5. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида. Ўзбекистон Республикасини қонун ҳужжатлари тўплами, 2017. 6-сон. 70-модда.
6. Абдуллаев С.И., Усманова Р. Қашқадарё вилояти ландшафтларининг рекреация имкониятлари ва улардан фойдаланиш //«Табиат ландшафтларининг экологик муаммолари». Гулистон-140-141 б.
7. Абдуллаев С.И., Усманова Р. Қашқадарё ҳавзаси ландшафтларини тасниф қилишнинг айрим масалалари //Жанубий Ўзбекистон табиат манбаларидан оқилона фойдаланиш масалалари. Т.: -1997. 22-27 б.
8. Абдулкасимов А. Проблемы изучения межгорно-котловинных ландшафтов Средней Азии. Т.: Фан, 1983. 126 с.
9. Абдумаликов Р. Туризм. Т.: Ўқитувчи, 1978. -90 с.
10. Алибеков Л.А., Алибекова С.Л., Исмоилов Ш.О. Ўзбекистоннинг рекреацион имконияти, тоғ ва тоғолди минтақаларида халқаро туризмнинг ривожлантириш истикболлари. //Ўзбекистон География жамияти ахборотномаси. 51-жилд. Т.: 2017, 18-23 б.
11. Алибеков Л.А. Халқаро тоғ туризми. Ўзбекистон овози газетаси. 2018 йил, 6-ноябрь.
12. Абдужабаров М.А. Карст гор Южного Узбекистана (анализ природных факторов формирования). Тошкент: Фан, 1990. -112 с.